

Η παράλληλη διαφωτιστική δράση του Ρήγα Βελεστινλή με του Κοσμά του Αιτωλού

(Ανακοίνωση στο Συνέδριο, «Κοσμάς ο Αιτωλός και Νεοελληνικός Διαφωτισμός στη Θεσσαλία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας» διοργανωμένο από την Φιλολογική Ιστορική Αρχαιολογική Λαογραφική Εταιρεία Θεσσαλίας, 2 Νοεμβρίου 2019, Λάρισα)

Είκοσι σχεδόν χρόνια μετά τον μαρτυρικό θάνατο με απαγχονισμό του Κοσμά του Αιτωλού το 1779 στην περιοχή Μπεράτι της Αλβανίας, συνέβη ο μαρτυρικός θάνατο του Ρήγα Βελεστινλή το 1798 στον Πύργο Νεμπούζα του Βελιγραδίου με στραγγαλισμό. Και των δύο τα σώματα μετά τη θανάτωσή τους, ρίχτηκαν στα νερά των ποταμών. Μόνο που του Ρήγα το σώμα δεν βρέθηκε και έτσι δεν ενταφιάστηκε, όπως του Κοσμά του Αιτωλού.

Στην σύντομη ανακοίνωση μας η διαφωτιστική δράση του επαναστάτη και εθνεγέρτη Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) συσχετίζεται συνοπτικά με εκείνη του Κοσμά του Αιτωλού¹ (1714-1779), του οποίου το διαφωτιστικό έργο διήρκησε είκοσι περίπου χρόνια, ενώ αντίστοιχα του Ρήγα ήταν για λίγα χρόνια. Ο Ρήγας εμφανίζεται στα ελληνικά γράμματα το 1790 και θανατώνεται το 1798. Κυρίως όμως κατά τα δύο τελευταία χρόνια 1796-1798 διατυπώνει το όραμά του, το στρατηγικό σχέδιο² της επανάστασής του, που το στήριζε εκτός των άλλων στις γερές βάσεις της ελληνορθόδοξης παράδοσης, όπως και ο Κοσμάς ο Αιτωλός. Ο Ρήγας εφάρμοσε μια συνθετική τακτική, με στοιχεία από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και από την ελληνική πνευματική κληρονομιά αντίστοιχα³.

Απόφαση. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός εγκαταλείπει το Άγιο Όρος, την Μονή της μετάνοιας του και βγαίνει στον λαό για να τον διαφωτίσει, να τον στηρίξει στην πίστη του, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, «άφησα την ιδικήν μου προκοπήν και εβγήκα να περιπατώ από τόπον εις τόπον, να διδάσκω τους αδελφούς μου»⁴. Παρόμοια και ο Ρήγας βιώνοντας την σκλαβιά, την τυραννία, τους εξευτελισμούς των ραγιαδών συμπατριωτών του, άφησε την «προκοπήν του», τους τίτλους, την καλοπέραση και την άνετη ζωή κοντά στους άρχοντες. Χαρακτηριστικά σημειώνει στο διαφωτιστικό του

¹ Βλ. την σχετική βιβλιογραφία περί αγίου Κοσμά του Αιτωλού στην εργασία του Γεωργίου Β. Παπανικολάου, «200 χρόνια αυτοτελείς εκδόσεις και επανεκδόσεις για τον άγιο Κοσμά των Αιτωλών 1814-2014», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ορθόδοξη Εκκλησία και διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας-Νεομάρτυρες, άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός-Επαναστατικά κινήματα*, Ειδική Συνοδική Επιτροπή Πολιτιστικής Ταυτότητας, Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2015, σελ. 261-277.

² Δημ. Καραμπερόπουλος, Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2017.

³ Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός: Η συνθετική διάστασή τους στο έργο του επαναστάτη Ρήγα Βελεστινλή», *Πρακτικά Δ' Συνεδρίου: Ελληνικός και Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός*, της Ειδικής Συνοδικής Επιτροπής Πολιτιστικής Ταυτότητας της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, (23-24 Οκτωβρίου 2015), εκδόσεις Αρχονταρίκι, Αθήνα 2016, σελ. 367-390.

⁴ Ηλία Μογλενίδη, «Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός. Χρόνια 300 από τη γέννησή του (1714-2014). Η διέλευση του από τη Θράκη», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ορθόδοξη Εκκλησία και διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητας...*, ό.π., σελ. 305.

έργο *Φυσικής απάνθισμα*⁵, «δεν ευχαριστήθην μόνον απλώς να θρηνήσω την κατάστασιν του γένους μου, αλλά και συνδρομήν να επιφέρω επάσχισα όσον το επ' εμοί». Συγκρότησε το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του για να ελευθερώσει τους σκλαβωμένους από την πολύχρονη σκλαβιά και τυραννία.

Σκοπός. Πρώτη και κύρια ενέργεια του Κοσμά του Αιτωλού με τα κηρύγματά του ήταν να στηρίξει τους σκλαβωμένους στην πίστη τους και κατ' αυτόν τον τρόπο μέσω της πίστης το ελληνικό φρόνημά τους. Παρόμοια ήταν και η τακτική του Ρήγα το 1797. Θέλησε να τονώσει πρώτα το ηθικό των σκλαβωμένων, να τους εμπυχώσει με τον *Θούριο*, τον *Ύμνο Πατριωτικό*. Να ενισχύσει παράλληλα την ιστορική τους μνήμη και την αυτοσυνειδησία τους δείχνοντας ποιων προγόνων ήταν απόγονοι, να τους δείξει την μεγάλη κληρονομιά, με την εικόνα του μεγάλου Αλεξάνδρου, τον *Νέο Ανάχαρσι*, τους Ολυμπιακούς αγώνες και με όλα τα ιστορικά στοιχεία, που έβαλε στην *Χάρτα* του, τα νομίσματα, τις επιτεδογραφίες ιστορικών τόπων και γεγονότων της αρχαιότητας.

Γλώσσα. Ένα άλλο κοινό τους σημείο αποτελεί η χρησιμοποίηση της απλής γλώσσας. Αν και ο Κοσμάς ο Αιτωλός μαθήτευσε κοντά στον Ευγένιο Βούλγαρη και Νικόλαο Τζαρτζούλη με τον αρχαιοπρεπή λόγο τους, ωστόσο χρησιμοποίησε την απλή γλώσσα του λαού, για να είναι κατανοητή και να περάσει κατ' αυτόν τον τρόπο τα μηνύματά του· δεν ήθελε να κάνει επίδειξη, όπως συνήθιζαν τότε οι γραμματιζούμενοι. Τα κηρύγματά του δεν έχουν σχέση με εκείνα του Ηλία Μηνιάτη και του Νικηφόρου Θεοτόκη.

Την ίδια τακτική εφάρμοσε και ο Ρήγας. Από τα πρώτα κείμενά του, όπως στο εισαγωγικό μέρος του *Φυσικής απάνθισμα* «Προς τους αναγνώστας», τονίζει πως δεν θα ακολουθήσει να γράφει και να ομιλεί με την «γριφότητα» της αρχαιοπρεπούς γλώσσας, που διδάχθηκε και ταλαιπωρήθηκε, όπως σημειώνει, αλλά θα γράφει σε «απλούν ύφος». Επί πλέον, σημειώνει πως δεν θα ήθελε να κάνει επίδειξη γνώσεων, «Όθεν αφορώντας ο σκοπός μου εις το να ωφελήσω το γένος μου, και όχι προς επίδειξιν να επισωρεύσω λέξεις εις αυτό μου το απάνθισμα, έπρεπε να το εκθέσω με σαφήνειαν όσον το δυνατόν, οπου να το καταλάβουν όλοι, και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέαν της ακαταλήπτου φυσικής»⁶. Ομοίως, και στα επαναστατικά του κείμενα και στα άλλα έργα του χρησιμοποίησε το «απλούν ύφος».

Παιδεία-Σχολεία. Στις περιοδείες του, στα κηρύγματά του, ο Κοσμάς ο Αιτωλός παράλληλα με την διδασκαλία του στην ορθόδοξη πίστη, είχε στην τακτική του και την ίδρυση σχολείων, για την μόρφωση των παιδιών. Τόνιζε «Πρέπει να μανθάνετε όλοι σας γράμματα δια να καταλαμβάνετε πού περιπατείτε»⁷. Σε άλλη διδασχή, «Αμή δεν είναι καλά να βάλετε όλοι σας να κάμετε ένα ρεφενέ, να βάλετε και επιτρόπους να το κυβερνούν το σχολείον, να βάνουν διδάσκαλον να μανθάνουν όλα τα παιδιά και πλούσια και φτωχά χωρίς να πληρώνουν;»⁸.

Σε επιστολή, 2 Μαρτίου 1779, στον αδελφό του Χρύσανθο, στην Νάξο όπου δίδασκε, λίγους μήνες πριν από το μαρτύριό του έγραφε, «...δέκα σχολεία Ελληνικά

⁵ Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 42006, σελ. στ'.

⁶ Ρήγα Βελεστινλή, *Φυσικής απάνθισμα*, ..., ό.π., σελ. στ'-θ'.

⁷ Ιω. Μενούνου, *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές και βιογραφία*, έκδ. «Τήνος», Αθήνα 1979, σελ. 133.

⁸ Ιω. Μενούνου, *Κοσμά...*, ό.π., σελ. 142.

εποίησα, διακόσια δια κοινά γράμματα...»⁹. Ενδιαφέρον παρουσιάζει επί πλέον και η δημοκρατική μπορεί να πει κανείς τακτική του Κοσμά του Αιτωλού στον καθορισμό του επιτρόπου και των βοηθών του κάθε σχολείου, που ζητούσε πρώτα την γνώμη του λαού, «έβαλα δε επίτροπον με την γνώμην πάντων...»¹⁰.

Παράλληλα, και ο Ρήγας Βελεστινλής έδινε σημασία στην μόρφωση, στην ίδρυση σχολείων. Στο σημαντικό 22 άρθρο των *Δικαίων του Ανθρώπου* τονίζει, πως η πατρίδα πρέπει να έχει σχολεία σε όλα τα χωριά και πως η εκπαίδευση θα πρέπει να είναι υποχρεωτική για όλα τα παιδιά. Διακηρύχγει πως «Όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχουν χρέος να ηξέυρουν γράμματα». Μάλιστα, ο Ρήγας για πρώτη φορά σε συνταγματικό κείμενο συνιστά και την εκπαίδευση των κοριτσιών, «*Η Πατρίς έχει να καταστήσει σχολεία εις όλα τα χωριά δια τα αρσενικά και θηλυκά παιδιά*». Επίσης, τονίζει πως με την μόρφωση υπάρχει πρόοδος, «*Εκ των γραμμάτων γεννάται η προκοπή*». Επί πλέον, επισημαίνει πως θα πρέπει να «*εξηγούνται οι παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς*», η ελληνική πνευματική κληρονομιά να προσφέρεται στον λαό και πως η αρχαία ελληνική γλώσσα θα πρέπει να είναι απαραίτητη. Στο κράτος του ως επίσημη γλώσσα έχει την απλή ελληνική, τονίζοντας πως είναι η πλέον διαδεδομένη στον Βαλκανικό χώρο και η πλέον εύκολα να μαθευτεί, όπως γράφει στο 53 άρθρο του Συντάγματός του, «*Όλοι οι νόμοι και προσταγαί γίνονται εις την απλήν των Ελλήνων γλώσσαν, ως πλέον ευκατάληπτον και εύκολον να σπουδασθή από όλα τα εις το βασιλείον (=κράτος) τούτο εμπεριεχόμενα γένη· ομοίως και όλα τα έγγραφα των κρίσεων και άλλων δημοσίων πράξεων*»¹¹.

Ορθόδοξη πίστη. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός με το έργο του, τα κηρύγματά του, τις διδαχές του διαφώτιζε, κατηχούσε τον λαό να ακολουθεί την Ορθόδοξη πίστη του, την θρησκεία του, τις παραδόσεις του.

Μελετώντας τα έργα του Ρήγα, παρατηρούμε πως στήριξε το επαναστατικό του σχέδιο και στην ελληνορθόδοξη παράδοση, στην θρησκευτική πίστη, όπως έχουμε επισημάνει στη σχετική μελέτη μας με τίτλο *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*¹². Ας τονιστούν μερικά χαρακτηριστικά στοιχεία από τα έργα του. Στο πρώτο βιβλίο του *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, γράφει στον πρόλογο πως ο γάμος είναι μυστήριο, εκφράζοντας την αντίληψη της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Επίσης, στο *Φυσικής απάνθισμα* παραθέτει αρκετά στοιχεία, μνημονεύει τη «*Θεία Γραφή*», την «*Θεία Πρόνοια*», τον «*Δημιουργό του παντός*», και σημειώνει για την σοφία του Δημιουργού «*Όθεν ας φωνάζωμεν όλοι ομού, Κύριε τα έργα σου είναι μεγάλα και πολλά, πάντα εν σοφία εποίησας και έργα των χειρών σου εισίν οι ουρανοί*».

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και το πολιτικό του κείμενο, η *Νέα Πολιτική Διοίκησις*, όπου στην *Επαναστατική Προκήρυξη*, που το μεγαλύτερο μέρος είναι δικό του κείμενο¹³, υποστηρίζει πως οι άνθρωποι είναι «*πλάσματα του Θεού και τέκνα του Πρωτοπλάστου*». Επισημαίνουμε πως ο Ρήγας δεν μεταφράζει του γαλλικού συντάγματος τον όρο «*Υπέρτατον Ον*», που είναι τεκτονικός, πανθειστικός όρος.

⁹ Κων. Σάθας, *Νεοελληνική φιλολογία. Βιογραφία των εν τοις γράμμασι διαλαμπάντων Ελλήνων από της καταλύσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της εθνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήνα 1868, επανατύπωση, εκδόσεις Ι. Χιωτέλη, Αθήνα (χ.χ.), σελ. 492-3

¹⁰ Π. Β. Πάσχου, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1985, σελ. 128.

¹¹ Επισημαίνεται ότι το κείμενο αυτό για την γλώσσα είναι προσθήκη του Ρήγα στο γαλλικό πρότυπο που μετέφρασε, όπως μπορεί κανείς τα κείμενα παράλληλα στο Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας, Άπαντα Νεοελλήνων Κλασικών*, Εταιρεία Ελληνικών Εκδόσεων, τόμ. 2, Αθήνα [1968], σελ. 708-709. Πρβλ. Δημ. Καραμπερόπουλου, «*Σεβασμός στην γλώσσα του κάθε λαού στην δημοκρατική πολιτεία του Ρήγα Βελεστινλή*», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 78, 2020, (υπό εκτύπωση).

¹² Δημ. Καραμπερόπουλου, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2008.

¹³ Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας, ό.π.*, σελ. 681-683.

Επίσης, είναι σημαντικό το γεγονός ότι για τα «Φυσικά Δίκαια», που μνημονεύει στο 2^ο άρθρο των *Δικαίων του Ανθρώπου*, δεν μεταφέρει του γαλλικού κειμένου την φυσιοκρατική, υλιστική αντίληψη, πως έχουν πηγή την Φύση, παρά τονίζει πως τα «Φυσικά Δίκαια» δόθηκαν από τον Θεό, «*θεόθεν δοσμένα*».

Ιδιαίτερα, στον *Ύμνο πατριωτικό*, στροφή 13, διακηρύχνει το καθήκον του ορθόδοξου χριστιανού και την στάση που θα πρέπει να κρατήσει στην κατάσταση της σκλαβιάς, στα τόσα δεινά των χριστιανών, τα βασανιστήρια, τους εξισλαμισμούς, τις καταπιέσεις, τις αδικίες, τους ανασκολοπισμούς,

*«Οποιος είναι καλός
κι ορθόδοξος χριστιανός
με τ' άρματα στο χέρι
ας δράμει σαν ξεφτέρι
το Γένος του να σώση».*

Επίσης, στα Ανακριτικά έγγραφα σημειώνεται πως «*ο Ρήγας ομολογεί ότι πάντοτε επεθύμει την απελευθέρωση της Ελλάδος από του τουρκικού ζυγού και δη ότι μετά την σωτήριαν της ψυχής του τούτο έχει ως πρώτον πόθον να ίδη εκδιωκόμενους τους Τούρκους από της Ελλάδος*»¹⁴. Ακόμη, στα πράγματα του κατά την σύλληψή του στην Τεργέστη ο Ρήγας είχε, μαζί με τα άλλα βιβλία του και δέκα αντίτυπα της Καινής Διαθήκης¹⁵.

Σταυρός. Ο σταυρός ήταν συνυφασμένος με το κήρυγμα του Κοσμά του Αιτωλού. Στα διάφορα μέρη που περιόδευε, πριν από κάθε ομιλία του έστηνε ένα ξύλινο Σταυρό, με πνευματικό συμβολισμό και δηλωτικό του πιστεύω του. Ο Σταυρός έγινε σύμβολο των σκλαβωμένων Ελλήνων, των ραγιαδών.

Παράλληλα, και ο Ρήγας Βελεστινλής στο στρατηγικό σχέδιο της επανάστασής του, στα επαναστατικά του κείμενα χρησιμοποίησε τον σταυρό. Συγκεκριμένα, στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, στο Παράρτημα, κάνει αναφορά στη Σημαία της «Ελληνικής Δημοκρατίας», του κράτους του, που θα δημιουργούνταν στον Βαλκανικό χώρο μετά την επιτυχία της επανάστασής του. Στο μέσον της τρίχρωμης σημαίας του θέτει τρεις σταυρούς πάνω στο «ρόπαλο του Ηρακλέους». Επίσης, στον *Θούριο* τονίζει, στίχ. 21-22,

*«Ελάτε μ' έναν ζήλον σε τούτον τον καιρόν,
Να κάμωμεν τον όρκον επάνω στον Σταυρόν».*

Παρακάτω στον στίχ. 109, αναφωνεί «*Ψηλά στα μπαϊράκια σηκώστε τον Σταυρόν*», και στους στίχ. 123-124 τονίζει,

*«στεριάς και του πελάγου να λάμψη ο Σταυρός,
κ' εις την δικαιοσύνην να σκύψη ο εχθρός».*

Παρόμοια και στον *Ύμνο Πατριωτικό*, στη στροφή 14, διακηρύχνει πως

*«Σταυρός, η πίστις και καρδιά,
δουφέκια και καλά σπαθιά,
γκρεμίζουν τυραννίαν,*

¹⁴ Αμιλίου Λεγράν, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, μετάφραση Σπυρίδωνος Λάμπρου, Αθήνησιν 1891, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2000, σελ. 65.

¹⁵ Κωνστ. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, αναστατική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 149.

τιμούν Ελευθερίαν
οπ' έδωκεν ο πλάστης».

Και στην στροφή 40 αναφωνεί «*Να λάμψη πάλιν ο Σταυρός*».

Τοκογλυφία. Ο Κοσμάς ο Αιτωλός καταπολέμησε την τοκογλυφία της εποχής του, που καταδυνάστευε τον λαό. «Γι' αυτό και κάτω από το σχήμα της θρησκευτικής καταγγελίας των Εβραίων, καταπολέμησε την τοκογλυφία και την αισχροκέρδεια, θέμα άλλωστε που έχει άμεση σχέση και με τον τραγικό θάνατό του στο Μπεράτι της Αλβανίας»¹⁶. Παρόμοια ήταν και η αντιμετώπισή της από τον Ρήγα. Συγκεκριμένα, στα *Δίκαια του Ανθρώπου*, στο 35^ο άρθρο, που είναι δικό του κείμενο, όπως μπορεί κανείς παράλληλα τα κείμενα τους¹⁷, προτείνει μια μορφή σεισάχθειας, αποτρέποντας τα «πανωτόκια». Ήθελε να καταργήσει την αισχρή αυτή τακτική εκμετάλλευσης, «*Τα χρέη των πόλεων, πολιτών, χωρών, και των κατά μέρος πολιτών, οπού εχρεωστούντο παρθέντα από πέντε χρόνων και εις αυτό το διάστημα πληρώνετο διάφορον εις τους δανειστάς, η παρούσα Διοίκησις τα αναιρεί και οι δανεισταί δεν έχουν να ζητούν εις το εξής μήτε κεφάλαιον, μήτε διάφορον από τους χρεώστας, ωσάν οπού επήραν τα δάνειά των, διότι διπλώνουν τα κεφάλαια εις πέντε χρόνους*».

Και αυτή η ευαισθησία του Ρήγα για την τοκογλυφία, θα ήταν αποτέλεσμα μάλλον, όπως επισημαίνουμε¹⁸, ενός περιστατικού που έζησε και το μνημονεύει στον *Νέο Ανάχαρσι*, που συνέβη στο γειτονικό χωριό της γενέτειράς του στην Κάπουρνα, αναγράφοντας μάλιστα και το έτος του γεγονότος, το 1769.

Μυθεύματα του συγγραφέα Φάνη Μιχαλόπουλου για τον Κοσμά τον Αιτωλό. Με την εισήγηση μας γίνεται και μια συστηματική ανασκευή των μυθευμάτων, που καθένας θα έχει ακούσει και έχει διαβάσει, πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός γκρέμιζε εκκλησίες και έφτιαχνε σχολεία. Χαρακτηριστικά, ο Παντελής Πάσχος σημειώνει στο σχετικό βιβλίο του για τον Κοσμά τον Αιτωλό πως «*ηχεί κάπως παράξενα εκείνη εκεί η περίεργη και δυσκολοπίστευτη παράδοση, που βάζει στο στόμα του Πατροκοσμά τον υβριστικό και βάρβαρο λόγο «γκρεμίστε τις εκκλησίες και χτίστε σχολεία»*¹⁹. Τον ισχυρισμό αυτό τον έχει γράψει το 1940 στο βιβλίο του για τον Κοσμά τον Αιτωλό ο συγγραφέας Φάνης Μιχαλόπουλος²⁰, και που το βιβλίο του έχει επανεκδοθεί και κυκλοφορεί ευρύτατα διασπείροντας τις μυθώδεις διηγήσεις του.

Επισημαίνουμε, ότι ο ίδιος συγγραφέας δέκα χρόνια πιο πριν, το 1930, σε δημοσίευσμά του για τον Ρήγα²¹, καταχώρισε το ευφάνταστο δημιούργημά του, ταιριάζοντας τα αταίριαστα, πως τάχα το πραγματικό όνομα του Ρήγα ήταν το «Αντώνιος Κυριαζής». Έχουμε γράψει και σχετική μελέτη με τίτλο *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*²², όπου ανασκευάζονται αυτά τα μυθεύματά του. Όμως δυστυχώς ανεξέταστα αρκετοί συγγραφείς μετέπειτα το χρησιμοποίησαν χωρίς να εξετάσουν το κείμενο του Μιχαλόπουλου. Και χρειάστηκαν οι συστηματικές προσπάθειες μας από το 1992 και μετά, για την διαγραφή του ανιστόρητου αυτού

¹⁶ Μάρκου Γκιόλια, Ο Κοσμάς ο αιτωλός και η εποχή του, εκδόσεις «Τυμφορηστός», Αθήνα 1972, σελ. 12.

¹⁷ Βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας, ό.π.*, σελ. 694-695.

¹⁸ Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας Βελεστινλής και το στρατηγικό σχέδιο...*, ό.π., σελ. 181-182.

¹⁹ Π. Β. Πάσχος, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 1985, σελ. 130.

²⁰ Φάνη Μιχαλόπουλου, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα 1940, σελ. 98.

²¹ Φάνη Μιχαλόπουλου, «Ρήγας Βελεστινλής. Βιογραφικόν εράνισμα», *Θεσσαλικά Χρονικά*, τόμ. 1, Εν Αθήναις 1930, σελ. 3-21.

²² Δημ. Καραμπερόπουλου, *Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή*, Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα Αθήνα 2000.

κατασκευάσματος από το Σχολικά Βιβλία Ιστορίας της ΣΤ΄ Δημοτικού, του Γυμνασίου και Λυκείου, αφού πρώτα ελήφθη σχετική απόφαση, μετά την προσκόμισή μας της σχετικής βιβλιογραφίας στο τότε Παιδαγωγικό Ινστιτούτο του υπουργείου Παιδείας.

Έχοντας αυτήν την εμπειρία, για το τί ο συγκεκριμένος συγγραφέας έγραψε για τον Ρήγα, κοιτάξαμε επισταμένως τις δύο παραπομπές, τις οποίες παραθέτει, θέλοντας έτσι να στηρίξει την άποψή του, πως τάχα ο Κοσμάς ο Αιτωλός στη Χιμάρα γκρέμιζε εκκλησιές για να ιδρύσει σχολείο²³. Παραπέμπει στον καθηγητή Ιστορίας Σπυρίδωνα Λάμπρο, χωρίς όμως να παραθέτει το σχετικό κείμενο. Αν όμως διαβαστεί το κείμενο, όπως πράξαμε, τότε θα διαπιστωθεί πως απλά ο Σπυρίδων Λάμπρος για την Χιμάρα αναφέρει πως «*Τα πρώτα ελληνικά σχολεία ιδρύθησαν ... από τον Κοσμά τον Αιτωλό*», χωρίς να υπάρχει ουδεμία νύξη για όσα υποστηρίζει ο ευφάνταστος Μιχαλόπουλος.

Ιδιαίτερο, ωστόσο, ενδιαφέρον παρουσιάζει η άλλη παραπομπή του στο βιβλίο του Ιωάννου Λαμπρίδη, *Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων*²⁴. Ευχαριστίες στον αγαπητό καθηγητή Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων Κώστα Πέτσιο για την αποστολή του κειμένου από το βιβλίο του Ιωάννου Λαμπρίδη. Στη σελ. 117 αναγράφονται τα κατωτέρω: «*Εν δε τη Χειμάρα ου μόνον πρώτος ελληνικήν σχολήν συνέστησεν, αλλά και τας πενήκοντα και οκτώ εκκλησίας αυτής μετά των εκεί τριών μονυδρίων παρήνεσε προς άρσιν φυλετικών παθών να κατεδαφίσωσι και μίαν αντί πασών τούτων επ' ονόματι των Αγίων Πάντων να ανεγείρωσι, και επέτυχεν. Επειδή δε ουδείς των κατοίκων, ει και πάντες συνήνεσαν, ετόλμα πρώτος να επιληφθή της πράξεως ταύτης, φοβούμενος μη ουρανόθεν πάθη τι, ο επί τοις διδάγμασιν αυτού και τη αληθεία πεποιθώς δαιμόνιος εκείνος ανήρ ήρξατο πρώτος αναβαίνων επ' αυτάς του έργου της κατεδαφίσεως ούτω δε και άλλους εις την θεάρεστον ταύτην πράξιν παρώτρυνεν, οποία πεποιθήσις*». (Οι υπογραμμίσεις δικές μας).

Αντιλαμβάνεται ο καθένας πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός είχε ήδη συστήσει στην Χιμάρα ελληνικό σχολείο. Ωστόσο, είχε διαπιστώσει να υπάρχει το πρόβλημα της αντιπαλότητας, της φαγομάρας, των «*φυλετικών παθών*», όπως σημειώνει, μεταξύ των οικογενειών και γι' αυτό θα υπήρχαν οι 58 εκκλησίτσες και τα 3 μονύδρια· κάθε μεγάλη φάρα, κάθε μεγάλο σόι θα είχε και την δική της εκκλησίτσα. Και ο Άγιος Κοσμάς εκτός από την δημιουργία της ελληνικής σχολής λύνει και αυτό το σοβαρό πνευματικό πρόβλημα των κατοίκων της Χιμάρας. Συνιστά να γκρεμίσουν τις 58 εκκλησίτσες, που θα ήταν αφιερωμένες σε διάφορους αγίους, και να χτίσουν, ως προσεχθεί, όχι σχολείο, αυτό το είχε ήδη συστήσει, αλλά μια μεγάλη εκκλησία στο όνομα των Αγίων Πάντων, για να σβήσει τα «*φυλετικά πάθη*», την αντιπαλότητα των οικογενειών. Ενδιαφέρον έχει για την διακριτικότητα του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού, πως δεν επιλέγει όνομα αγίου, που θα υπήρχαν αρκετοί μεταξύ των 58 ναών, παρά η νέα εκκλησία να είναι αφιερωμένη στο όνομα των Αγίων Πάντων, ώστε να μην διαιωνισθεί η προστριβή μεταξύ των διαφόρων οικογενειών της Χιμάρας.

Παρόμοια, και στην Πάργα ο Κοσμάς ο Αιτωλός, όταν ρωτήθηκε από τους κατοίκους της να αναγείρουν εκκλησία, ενώ υπήρχαν ήδη δέκα εκκλησίες, τους συμβούλευσε να ιδρύσουν σχολείο αντί για εκκλησία και τούτο διότι αυτό έλειπε, ενώ εκκλησίες υπήρχαν δέκα. Τα σχετικά με το περιστατικό αυτό τα αναγράφει ο Χριστόφορος Περραιβός²⁵: «*...η δε Πάργα διετέλει τότε υπό την αριστοκρατία των*

²³ Συγκεκριμένα παραπέμπει στο κείμενο του Ιωάννου Λαμπρίδη, *Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων*, τόμ. Α΄, 1880, σελ. 117 εξ. και στον *Νέο Ελληνομνήμονα* του Σπ. Λάμπρου, τόμ. 10, Αθήνησι 1913, σελ. 393, «*Ιστορικά Σημειώματα περί του ΄΄Ηπειρωτικού Ζητήματος΄΄*».

²⁴ Ιωάννου Λαμπρίδη, *Περί των εν Ηπείρω Αγαθοεργημάτων*, ό.π.

²⁵ Χριστόφορου Περραιβού, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, εν Αθήναις 1860, [Βιβλιοπωλείον Νότη Καραβία, Αθήναι 1973], στο τέλος του βιβλίου με τίτλο «*Αρχαιότεραι απόπειραι περί βελτιώσεως του έθνους*», σελ. 51-52.

Ενετών. Ιδών ο Άγιος Κοσμάς υπέρ τους δέκα ιερούς ναούς εντός και εκτός του φρουρίου, κατοίκους δε μόλις τεσσάρων χιλιάδων ψυχάς, πεπεισμένος ότι αναπνέει ελευθέραν ατμόσφαιραν απεφάσισε να εκφρασθή εντονώτερα και σοβαρώτερα ενταύθα, ή εις το Οθωμανικόν Κράτος. Ιδού δε το κυριώτερον μέρος της διδαχής του, το οποίον παρά διαφόρων γερόντων Παργίων πολλάκις εκ συμφώνου επληροφορήθημεν. Ἐυλογημένοι χριστιανοί, αι πολλάί εκκλησίου ούτε διατηρούν, ούτε ενισχύουν την πίστην μας όσον και όπως δει, ειμέν οι εις τον Θεόν πιστεύοντες δεν είναι φωτισμένοι υπό τε των παλαιών και νέων αγίων γραφών· η πίστις μας δεν εστερεώθη από αμαθείς αγίους, αλλά από σοφούς και πεπαιδευμένους αγίους, οίτινες και τας αγίας γραφάς ακριβώς μας εξήγησαν, και δια θεοπνεύστων λόγων αρκούντως μας εφώτισαν. Σήμερον όμως, ένεκα των αμαρτιών μας συμπεσουσών δεινών περιστάσεων, λείπουσιν ή τουλάχιστον εισί σπανιώτεροι τοιοῦτοι σοφοί και ενάρετοι άνδρες, όπως διατηρήσωσιν ανεπηρέαστους τους ορθοδόξους ομογενείς μας. Διότι πώς δύναται να διατηρηθή αβλαβές το έθνος μας κατά τε την θρησκείαν και ελευθερίαν οπόταν ο ιερός αυτού κλήρος αγνοή κατά δυστυχίαν των αγίων γραφών την εξήγησιν, ήτις εστί το φως και η στερέωσις της πίστεως; Όταν ένας ποιμήν δεν γνωρίζει το θρεπτικόν χόρτον δια το ποιμνίόν του, δεν θεραπεύη τα τυχόντα πάθη του, δεν προφυλάττη αυτά από άγρια θηρία και κλέπτας, πώς είναι δυνατόν να διατηρηθή δια πολύν καιρόν εκείνο το ποιμνιον; Λοιπόν τέκνα μου Πάργιοι, προς διαφύλαξιν της πίστεως και ελευθερίαν της πατρίδος, φροντίσατε να συστήσητε ανυπερθέτως σχολείον Ελληνικόν, δι' ού γνώσονται τα τέκνα υμών άπερ υμείς αγνοείτε'».

Διαφαίνεται κατ' αυτόν τον τρόπο η ουσιαστική χριστιανική διαφωτιστική τακτική του Κοσμά του Αιτωλού. Εκκλησίες για την εκπλήρωση των θρησκευτικών καθηκόντων των κατοίκων της Πάργας υπήρχαν τότε δέκα, ενώ σχολείο ουδέν. Την έλλειψη αυτή αναπλήρωσε ο Κοσμάς ο Αιτωλός.

Συμπληρώνουμε και το άλλο μύθευμά, που ανέγραψε ο συγγραφέας Φάνης Μιχαλόπουλος, πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός συνέστησε μυστική εταιρεία, χωρίς φυσικά να την τεκμηριώνει. Παρόμοια είχε υποστηρίξει και για τον Ρήγα, στοιχείο που δεν έχει ιστορικά βεβαιωθεί²⁶. Βρίσκεται στη σφαίρα του μύθου.

Σημειώνουμε τέλος πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός στα κηρύγματά του ανέφερε συχνά με βεβαιότητα στους σκλαβωμένους «αυτό μία μέρα θα γίνει ρωμαίικο»²⁷ και πως το «ποθούμενον» θα έρθει, η ελευθερία από την τυραννία του αλλόθρησκου δυνάστη. Και από τον Ρήγα Βελεστινλή τονίζονταν πως άμεσα πλησιάζει η πολυπόθητη ελευθερία με την σχεδιασμένη επανάσταση του, που όμως αν και προσωρινά ματαιώθηκε με την προδοσία από τον τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο της Τεργέστης τον Δεκέμβριο του 1797, όμως ο σπόρος του άνθισε 23 χρόνια μετέπειτα με την επανάσταση του 1821.

Και κλείνουμε την εισήγησή μας με την παρατήρηση του Νικόλαου Τωμαδάκη, πως ο Κοσμάς ο Αιτωλός επηρέασε τον λαό «...όσον ουδέν σχολείον, ουδείς ρήτωρ, ουδείς εκκλησιαστικός, ουδέν έντυπον του αιώνος του, πλην του ισομάρτυρός του Ρήγα του Βελεστινλή»²⁸.

²⁶ Λεάνδρου Βρανούση, *Ρήγας Βελεστινλής 1757-1798*, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, έκδ. Β', Αθήνα 1963, σελ. 82-84.

²⁷ Βασιλείου Αθ. Τσίγκου, «Ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και η ταυτότητα του Γένους μας», *Πρακτικά Γ' Συνεδρίου Ορθόδοξη Εκκλησία και διαφύλαξη της εθνικής ταυτότητος...*, ό.π., σελ. 256.

²⁸ Νικόλαου Τωμαδάκη, *Εορταστικοί Λόγοι*, Αθήνα 1968, σελ. 82.